९

बार्हस्पत्यो भरद्वाजः।वैश्वानरोऽग्निः। त्रिष्टुप्, (७ प्रस्तारपंक्तिर्वा)

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तेते रजसी वेद्याभिः।
वैश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि॥ ६.००९.०१

वेद्याभिः- वयुनैः। अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च- अहोरात्रम्। रजसी- द्यावापृथिव्यौ च। वि वर्तेते- परिवर्तेते। वैश्वानरः- सर्वनरहितोऽग्निः। राजा- नृपः। न- इव। जायमानः। अग्निः। ज्योतिषा। तमांसि- अन्धकारान्। अतिरत्- बाधते ॥१॥

नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुं न यं वयन्ति समरेऽतमानाः।
कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्वानि परो वदात्यवरेण पित्रा॥ ६.००९.०२

समरे- सङ्गमने। अतमानाः- चेष्टमानाः शक्तयः। यम्- यत्। वयन्ति- सृजन्ति। तत्। नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुम्- कारणकार्यं नाहं जान इति भावः। तन्तवः पटस्य प्रागायत्तानि सूत्राणि। ओतवस्तिरश्चीनानि सूत्राणि। कस्य स्वित्। परः- श्रेष्ठतरः। पुत्रः। अवरेण। पित्रा- जनकेन शिक्षितः सन्। इह- अत्र। वक्त्वानि- अस्मिन् विषये वक्तव्यानि। वदाति- वक्ष्यति ॥२॥

स इत्तन्तुं स वि जानात्योतुं स वक्त्वान्यृतुथा वदाति।
य ईं चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन्॥ ६.००९.०३

यः। अमृतस्य- अमृतत्त्वस्य। गोपाः- पालकः सन्। परः- श्रेष्ठः सन्। अन्येन- इतरेण शुद्धात्मरूपेण। पश्यन्- साक्षी सन्। अवश्चरन्- उपाधिना संसारेपि सरन्। ईम्- एतत्। चिकेतत्- ज्ञातवान्। सः- सोयमात्मा। इत्- एव। तन्तुं ओतुम्- कारणकार्यम्। वि जानाति। सः। वक्त्वानि- वक्तव्यानि। ऋतुथा- यथाकालम्। वदाति- ब्रवीति। अत्र निरुपाधिक आत्मा परः पुत्रः। सोपाधिक आत्मा अवरः पिता। सोपाधिकस्याध्यात्मसाधनेन चित्तशुद्धिर्निरुपाधिकस्यात्मनोऽवगतिः।

तस्मात् तौ कारणकार्यवद्भातः। तस्मात्तयोः पितृपुत्रत्त्वं कल्प्यते। गर्भ इव सुभृत इत्यात्मनः पुत्रत्त्वं जीवस्य कल्प्यत इतरत्रापि श्रुतौ ॥३॥

अयं होता प्रथमः पश्यतेममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु।
अयं स जज्ञे ध्रुव आ निषत्तोऽमर्त्यस्तन्वा३ वर्धमानः॥ ६.००९.०४

अयम्- एषः। होता- देवाह्वाता। प्रथमः- मुख्यः। इमम्- एतम्। पश्यत। इदम्- एतत्। मर्त्येषु- मनुष्येषु। अमृतम्। ज्योतिः। सोयम्। ध्रुवः- सनातनः। अमर्त्यः- अमरः। तन्वा- स्वदेहेन। वर्धमानः। आ- समन्तात्। निषत्तः- निषण्णः। जज्ञे- जातः ॥४॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृशये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वन्तः।
विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यन्ति साधु॥ ६.००९.०५

पतयत्सु- प्राणिषु। अन्तः- अन्तर्हृदये। ध्रुवम्- सनातनम्। ज्योतिः। दृशये- दर्शनार्थम्। निहितम्। मनो जविष्ठम्- मनसो वेगवत्तरम्। नैनद्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत्तद्धावतोन्यानत्येति तिष्ठदिति श्रुतेः। विश्वे- सर्वाः। देवाः- द्योतनशक्तयः। समनसः- सहृदयाः। सकेताः- सप्रज्ञाः। एकम्- एकाम्। क्रतुम्- प्रज्ञाम्। साधु। अभि वि यन्ति- प्राप्नुवन्ति ॥५॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वी३दं ज्योतिर्हृदय आहितं यत्।
वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वक्ष्यामि किमु नू मनिष्ये॥ ६.००९.०६

यत्- यदा। इदम्- एतत्। ज्योतिः। हृदये। आहितम्- स्थापितम्। तदा। मे- मम। कर्णा- कर्णौ। वि- विविधम्। पतयतः- पततः। चक्षुः। वि- विविधं पतति। मे- मदीयम्। मनः। दूर आधीः- दूरे आध्यानं कुर्वत्। वि- विविधम्। चरति- सरति। किंस्वित्- किं वा कथं वा। वक्ष्यामि। किम्। मनिष्ये- चिन्तयिष्यामि। न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग्गच्छति नो मनः। न विद्मो न विजानीमो यथैतदनुशिष्यात्॥ इति हि तलवकारे। अथवा अस्य मन्त्रस्यायमर्थः- अस्मिन् ज्योतिषि हृदये आहिते श्रोत्रादिकं विगतपतनं भवति। एवमिन्द्रियनिरोध उच्यते ॥६॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानास्त्वामग्ने तमसि तस्थिवांसम्।

वैश्वानरोऽवतूतये नोऽमर्त्योऽवतूतये नः॥ ६.००९.०७

अग्ने। त्वाम्। तमसि- अन्धकारेपि। तस्थिवांसम्- सन्मार्गे नयनाय स्थितम्। विश्वे देवाः- सर्वे देवाः। भियानाः- अन्धकारभीताः। अनमस्यन्- ववन्दिरे। वैश्वानरः- सर्वजनहितः। नः- अस्मान्। ऊतये- रक्षायै। अमर्त्यः- अमरः। अवतु- रक्षतु॥७॥